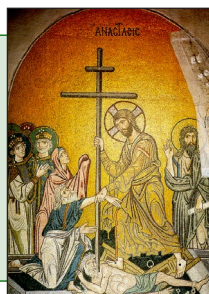

Τριώδιον Κατανυκτικόν

Ἔνα Πνευματικὸ Ταξίδι
πρὸς τὸ Τέλος τοῦ παλαιοῦ
καὶ τὴν Ἀρχὴ τοῦ Νέου

■ Τὰ τρία ἱστορικά «στρώματα» στὴν ἐξέλιξη τοῦ Τριωδίου

Λειτουργικὴ Ὑμνογραφία*

6ος-15ος αἰῶνας

Τὸ μη-βιβλικὸ ὕλικό τοῦ Τριωδίου συν-
τέθη σὲ μία περίοδο σχεδὸν χιλίων χρό-
νων, ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸν ἕκτο ἕως τὸν δέ-
κατο πέμπτο αἰῶνα.

Μποροῦμε νὰ διακρίνουμε τρία κύρια
στρώματα:

1. Τὸ ξεκίνημα (6ος-8ος αἰῶνας)

Ἴσως τὸ ἀρχαιότερο στοιχεῖο ποὺ ἐπιβιώνει
εἶναι ὁ ἡμερήσιος κύκλος τῶν Τροπαρίων τῆς
Προφητείας, ποὺ ψέλνονται πρὶν ἀπὸ τὸ Ἀνά-
γνωσμα τῆς Ἑκτῆς Ὁρας.

Μορφολογικὰ εἶναι πολὺ ἀπλά, καὶ δὲν εἶναι παρὰ κάτι περισσότερο
ἀπὸ μία ρυθμικὴ παράφραση κάποιου κειμένου τῆς Βίβλου.

Σχεδὸν ἐξίσου ἀρχαῖος εἶναι καὶ ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος, πιθανῶς ἔργο
τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ († 560)¹.

Κάπως μεταγενέστερος εἶναι ὁ ἀρχαιότερος ἀπὸ
τοὺς Κανόνες, ὁ Μεγάλος Κανόνας τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα
Κρήτης (660-740), ποὺ προφανῶς συνετέθη πρὸς τὸ
τέλος τῆς ζωῆς του – ἀναφέρεται πολλὲς φορές στὴν
μεγάλῃ του ἡλικία – καὶ προοριζόταν ἀπὸ τὸν συγγρα-
φέα του περισσότερο ὡς ἔκφραση προσωπικῆς εὐσέ-
βειας παρὰ γιὰ δημόσια λατρευτικὴ χρῆση.

Στὰ τέλη τοῦ ὄγδοου αἰῶνα, ὁ Ἀνδρέας, γνωστὸς
καὶ ὡς «Πηρὸς» ἢ «Τυφλός», Μοναχὸς τῆς Λαύρας
τοῦ Ἁγίου Σάββα, συνέθεσε ἕναν κύκλο Ἰδιόμελων,

δύο για κάθε καθημερινή της Σαρακοστής, από τα όποια τὸ ἕνα ψάλλεται στὰ Ἀπόστιχα τοῦ Ὁρθρου καὶ τὸ ἄλλο στὰ Ἀπόστιχα τοῦ Ἑσπερινοῦ· ὁ κύκλος ἐπεκτάθηκε καὶ ὀλοκληρώθηκε ἀπὸ τὸν σύγχρονό του Ἀνδρέα καὶ συμμαναστή του, Στέφανο τὸν Σαββαίτη (725-807), ἀνηψιὸ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Δαμασκηνοῦ.

Ἀὐτὰ τὰ Ἰδιόμελα, πὺν συνήθως προορίζονται νὰ ψαλλοῦν δύο φορές, εἶναι ἐξαιρετικὰ πλούσια σὲ δογματικὸ περιεχόμενο, συνοψίζουν ὀλόκληρη τὴν θεολογία τῆς Μεγάλῃς Τεσσαρακοστῆς, καὶ ἀξίζουν νὰ μελετηθοῦν μὲ ἰδιαίτερη προσοχή.

Ἄλλοι συγγραφεῖς, ἀπὸ τὸν ἕκτο μέχρι τὸν ὄγδοο αἰῶνα, πὺν ἐκπροσωποῦνται στὸ Τριῶδιο, εἶναι ὁ Ἅγιος Σωφρόνιος, Πατριάρχης Ἱεροσολύμων († 638), ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς (680-749), καὶ ὁ Ἅγιος Κοσμάς Μαΐουμᾶ (685-750).

Σχεδὸν ὄλοι οἱ ὑμνογράφοι πὺν ἀνήκουν σ' αὐτὸ τὸ πρῶτο στρῶμα συνδέονται μὲ τὴν Συρία ἢ τὴν Παλαιστίνη, καὶ οἱ περισσότεροι συνδέονται εἰδικότερα μὲ τὴν Λαύρα τοῦ Ἁγίου Σάββα, ἔξω ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ.

2. Ἡ περίοδος τῆς διαμόρφωσης (9ος αἰῶνας)

Στὴν διάρκεια αὐτοῦ τοῦ αἰῶνα, τὸ κύριο κέντρο δραστηριότητος μετατοπίστηκε ἀπὸ τὴν Παλαιστίνη στὴν Κωνσταντινούπολη, καὶ συγκεκριμένα στὴν Μονὴ τοῦ Στουδίου, πὺν βρισκόταν τότε στὴν ἀκμὴ τῆς.

Οἱ Στουδίτες Μοναχοὶ τοῦ ἐνάτου αἰῶνα ἦταν αὐτοὶ πὺν ὄχι μόνο ἔδωσαν στὸ Τριῶδιο τὴν παροῦσα δομὴ του, ἀλλὰ καὶ οἱ ἴδιοι συνέθεσαν τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ περιεχομένου του. **Ἀ**ὐτὸ τὸ βιβλίον, μαζί μὲ τὸ Πεντηκοστάριον, ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ προῖον τῆς ἐκδοτικῆς ἐργασίας τῶν Στουδιτῶν.

Φέρουν ἰδιαίτερα τὸ στίγμα δύο ἀδελφῶν, τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου (759-826) καὶ τοῦ Ἁγίου Ἰωσήφ τοῦ Στουδίτου, Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης (762-832). **Ο** Ἅγιος Θεόδωρος συνέθεσε τὸν δεῦτερον Κανόνα γιὰ τίς καθημερινὲς τῆς Σαρακοστῆς, καὶ ὁ ἀδελφός του Ἰωσήφ τὸν πρῶτον².

Ἀὐτοὶ οἱ Κανόνες ποικίλλουν ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο σύμφωνα μὲ τὴν ἡμέρα τῆς ἐβδομάδας: τὴν Δευτέρα καὶ τὴν Τρίτη εἶναι ἀφιερωμένοι στὴν μετάνοια· τὴν Τετάρτη καὶ τὴν Παρασκευὴ στὸν Σταυρό· τὴν Πέμπτη στοὺς Ἀποστόλους· τὸ Σάββατον στοὺς Μάρτυρες καὶ στοὺς κεκοιμημένους.

Ἄλλοι συγγραφεῖς τοῦ ἐνάτου αἰῶνα, τῶν ὁποίων τὸ ἔργο βρίσκεται

Βυζαντινὴ μικρογραφία
τῆς Μονῆς Στουδίου.
Μηνολόγιον Βασιλείου Β'.

στο Τριώδιο, είναι ο Άγιος Θεοφάνης ο Γραπτός (778-845), ο Άγιος Ίωσήφ ο Ύμνογράφος (816-886), ο Αυτοκράτορας Λέων ΣΤ΄ ο Σοφός (βασίλευσε: 886-912), και η ποιήτρια Κασσία ή Κασσιανή, η οποία με την αιχμηρότητα και την όξυδέρκεια του μυαλού της έχασε την ευκαιρία να νυμφευθεί τον Αυτοκράτορα Θεόφιλο (829-842) και στην συνέχεια έγινε Μοναχή. Είναι η ποιήτρια ενός περίφημου ύμνου του Όρθρου της Μεγάλης Τετάρτης: «Η ἐν πολλαῖς ἀμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή...».

(3) Περαιτέρω προσθήκες (ἀπὸ τὸν 10ο ἕως τὸν 15ο αἰῶνα).

Ἄν και ἡ βασικὴ δομὴ τοῦ Τριωδίου εἶχε ὀλοκληρωθεῖ τὸν ἔνατο αἰῶνα, ὑπῆρξαν πολλὲς προσθήκες κατὰ τὴν διάρκεια τῶν πέντε ἐπόμενων αἰῶνων, χωρὶς ὥστόσο νὰ ἀλλάξει τὸ γενικὸ σχῆμα πὺ εἶχε διαμορφωθεῖ ἀπὸ τοὺς Στουδίτες συντάκτες του.

Χειρόγραφα Τριώδια πὺ διασώζονται ἀπὸ τὸν ἐνδέκατο αἰῶνα δείχνουν ὅτι ὑπῆρχε ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ μία μεγάλη ποικιλία τοπικῶν χρήσεων, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν δωδέκατο αἰῶνα καὶ μετὰ, ὑπάρχει μία αὐξανόμενη ὁμοιομορφία.

Ἀπὸ τοὺς πιὸ ξεχωριστοὺς συγγραφεῖς αὐτοῦ τοῦ τρίτου στρώματος εἶναι ὁ Συμεὼν Λογοθέτης γνωστὸς ὡς «Μεταφραστὴς» (δέκατος αἰῶνας), συγγραφέας τοῦ Θρήνου τῆς Θεοτόκου, πὺ χρησιμοποιεῖται στὸ Ἀπόδειπνο τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς· Ὁ Ἰωάννης Μαυρόπουλος, Μητροπολίτης Εὐχαΐτων (ἐνδέκατος αἰῶνας), συγγραφέας τῶν δύο Κανόνων στὸν Ἅγιο Θεόδωρο, τὸ Σάββατο τῆς πρώτης ἐβδομάδας· καὶ ὁ Πατριάρχης Φιλόθεος Κωνσταντινουπόλεως (δέκατος τέταρτος αἰῶνας), συγγραφέας τῆς Ἀκολουθίας πρὸς τιμὴν τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ, τὴν δεύτερη Κυριακὴ.

Ἀποτελεῖ ὥστόσο ἐκπληξη, ὅτι μερικὰ ἀπὸ τὰ πιὸ ἀγαπητὰ στοιχεῖα τοῦ Τριωδίου εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ πρόσφατα.

Τὰ τρία Τροπάρια πὺ ψάλλονται στὸν Ὅρθρο τῶν Κυριακῶν, μετὰ τὴν ἀνάγωση τοῦ Εὐαγγελίου, «Τῆς μετανοίας ἀνοιξὸν μοι πύλας Ζωοδότα...», «Τῆς σωτηρίας εὐθυνὸν μοι τρίβους...», καὶ «Τὰ πλήθη τῶν πεπραγμένων μοι δεινῶν, ἐννοῶν...», δὲν ἐμφανίστηκαν σ' αὐτὴν τὴν θέση πρὶν ἀπὸ τὸν δέκατο αἰῶνα, ἂν καὶ τὰ ἴδια τὰ κείμενα εἶναι πιθανῶς ἀρχαιότερα.

Τὰ Ἐγκώμια, πὺ ψάλλονται στὸν Ὅρθρο τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, ἀνευρίσκονται γιὰ πρώτη φορὰ σὲ χειρόγραφα τοῦ δεκάτου τετάρτου ἢ δεκάτου πέμπτου αἰῶνα.

Τὰ χειρόγραφα Τριώδια περιέχουν πολὺ πρόσθετο ὕλικὸ –Κανόνες, Ἰδιόμελα καὶ Στιχηρά– τὰ ὁποῖα δὲν περιλαμβάνονται στὸ τυπωμένο

Τριώδιο που είναι τώρα σε χρήση· και πολλά απ' αυτά τα άδημοσίευτα κείμενα στέκονται πολύ ψηλά από άποψη καλλιτεχνική και πνευματική. Έτσι, το υπάρχον Τριώδιο, όσο πλούσιο και σύνθετο κι αν είναι, δεν αντιπροσωπεύει παρά μία μικρή μόνο επιλογή από ένα μεγαλύτερο σύνολο.

Το Τριώδιο, που αρχικά δεν ήταν παρά ένα μοναστικό βιβλίο για τις Ακολουθίες, που απεικονίζει πιο συγκεκριμένα το Τυπικό της Άδελφότητας της Μονής του Στουδίου, υιοθετήθηκε αρκετά νωρίς από τις ένοριακές εκκλησίες.

Αυτή η διαδικασία, όπου το αρχαίο «άσματικό» τυπικό αντικαταστάθηκε βαθμιαίως από το «μοναστικό» τυπικό, είχε ήδη ξεκινήσει τον δωδέκατο αιώνα και ήταν λίγο πολύ πλήρης τον δέκατο τέταρτο.

Όποια κι αν ήταν η αξία του «άσματικού» μέλους –και υπάρχουν πολλοί σήμερα που ενοοούν την αναβίωσή του με μία τροποποιημένη μορφή–, δεν υπήρχε τίποτα το παράλογο ή πνευματικά ακατάλληλο στην υιοθέτηση του μοναστικού Τριωδίου από τις ένοριακές εκκλησίες.

Τα κείμενα του Τριωδίου δεν απευθύνονται μόνο στους Μοναχούς, αλλά σε κάθε Χριστιανό· και ο δρόμος της συντριβής και της νηστείας στον όποιο μās οδηγεί έχει καθολική ισχύ.

(*) Έπισκόπου Διοκλείας Καλλίστου (Ware), Από τον Σταυρό στην Ανάσταση, σελ. 93-99, εκδόσεις «Πορφύρα», Αθήνα, Ιανουάριος 2017. ● Επιμέλ. ήμετ.

1. Οι αρχαίες πηγές διαφωνούν σχετικά με την ημερομηνία και τον συγγραφέα του Ακαθίστου Ύμνου. Το ζήτημα έχει πολύ συζητηθεί τα τελευταία εκατό χρόνια· οι περισσότεροι μελετητές είναι υπέρ μιας ημερομηνίας στις αρχές του έκτου αιώνα και θεωρούν ως πιθανό συγγραφέα τον Ρωμανό, αν και αυτό δεν έχει αποδειχθεί όριστικά.

● Για μία πλήρη ανάλυση του προβλήματος, μαζί με βιβλιογραφία, βλ. Κ. Μητσάκης, Βυζαντινή Ύμνογραφία, τόμ. 1, Θεσσαλονίκη 1971, σελ. 483-509. ● Ύμνος έχει επίσης αποδοθεί στον Σέργιο, Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως (610-638), ο οποίος μάλλον είναι ο ποιητής του προεισαγωγικού Κοντακίου, «Τῆ Ὑπερμάχῳ Στρατηγῶ τὰ νικητήρια...», αλλά φαίνεται ότι χρονικά δεν μπορεί να είναι ο ποιητής του ίδιου του Ύμνου. Άλλοι, στους οποίους έχει αποδοθεί ο Ύμνος, σε παλαιότερες ή νεότερες εποχές, περιλαμβάνουν τον Γεώργιο Πισιδίας (πρώτο μισό του έκτου αιώνα), τον Άγιο Γεργμανό, Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως († 740), τον Γεώργιο Νικομηδείας (δεύτερο μισό του ένατου αιώνα), και τον Άγιο Φώτιο, Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως († 891)· αλλά δεν έπαρκει το υλικό για να στηριχθούν αυτές οι υποθέσεις.

2. ● συγγραφέας πιθανώς δεν είναι ο Ίωσήφ ο Στουδίτης, αλλά ο Ίωσήφ ο Ύμνογράφος.